

ΤΟ ΝΕΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΣΠΥΡΟΥ Γ. ΜΟΣΧΟΝΑ

Με τις απόψεις που θα διατυπώσω δεν σκοπεύω να επιχειρήσω μια τελική αποτίμηση της μορφής και του περιεχομένου του νέου διδακτικού βιβλίου της φιλοσοφίας για την Γ' Λυκείου. Γιατί την οποιαδήποτε αξία και ουσιαστική προσφορά του νέου εγχειριδίου στοχάζομαι πως θα την διαπιστώσουμε στο τέλος, όταν η διδακτική πράξη αναγκαστικά θα μας οδηγήσει σε συμπεράσματα, που αυτή τη στιγμή με κανένα τρόπο δεν μπορούμε να προδικάσουμε. Θα ευχόμαστε βέβαια νάναι αυτά θετικά.

Ωστόσο, αυτή τη στιγμή έχουμε μπροστά μας μια πραγματικότητα. Το καινούργιο διδακτικό βιβλίο της φιλοσοφίας που είναι καρπός κόπου και προσφοράς των συναδέλφων κυρίων Κ. Κατσιμάνη και Ε. Ρούσου.

Όπως γνωρίζουμε, η ύλη του διαιρείται σε δυό άνισα από άποψη περιεχομένου μέρη. Ύστερα από μια σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία που καλύπτει 9 σελίδες, ακολουθεί το Πρώτο Μέρος που αναφέρεται στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία και εκτείνεται σε 37 σελίδες, στις οποίες πρέπει να προστεθούν άλλες 17 με σχετικά κείμενα που αναφέρονται σε αντίστοιχα θέματα. Το πρώτο αυτό μέρος είναι συγγραφή του κ. Ρούσου.

Το Δεύτερο Μέρος, που καλύπτει τον κύριο όγκο της προγραμματισμένης ύλης, αναφέρεται σε τρία μεγάλα κεφάλαια της Φιλοσοφίας, τη Λογική, τη Γνωσιολογία και την Επιστημολογία, που μαζί με την προτασόμενη Εισαγωγή στη Φιλοσοφία, είναι συγγραφή του κ. Κατσιμάνη.

Η Ένωσή μας (ΕΚΔΕΦ), και από τη θέση αυτή ευχαριστώ τα άλλα μέλη του Δ.Σ., μου ανέθεσε να εισηγηθώ σήμερα πάνω στο γενικότερο θέμα του Συμποσίου μας: «Το νέο σχολικό βιβλίο της Φιλοσοφίας. Απόψεις για τη διδακτική του αξιοποίηση», το τμήμα εκείνο που σχετίζεται με το πρώτο μέρος της ύλης του «Η Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία».

* * *

Μια καινοτομία στο νέο βιβλίο, που γίνεται άμεσα αντιληπτή, είναι η πρόταξη του Μέρους που αναφέρεται στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία. Βέβαια στο βιβλίο δίνεται μια εξήγηση γι' αυτό (σ. 17).

Πέρα όμως απ' αυτά, νομίζω ότι ο μαθητής πριν μπει στην επί μέρους μελέτη θεμάτων της φιλοσοφίας, είναι ανάγκη να διαπιστώσει ότι η Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία διαφοροποιείται από κάθε άλλη και είναι πρωτοποριακή, επειδή ό,τι εκφράζει είναι *πηγαίο*, δεν υπαγορεύεται από καμιά άλλη αιτία και δεν εξυπηρετεί άλλο σκοπό. Ακόμα πρέπει να εννοήσει ότι είναι *αυθόρμητη* στην έκφραση και *γνήσια* στην προσπάθεια να ερμηνεύσει τα φαινόμενα γιατί, όπως παρατηρεί ο Ed. Zeller «κανένας δεν κοίταξε τον κόσμο μ' ανοιχτότερο μάτι, όσο οι Έλληνες»¹. Επί πλέον αυτό το κύτταγμα γίνεται μόνο με τη *δύναμη του νου*. Στη θέση του μυθικού κόσμου, η αρχαία ελληνική φιλοσοφία βάζει τον κόσμο που προκύπτει από τη δύναμη της αν-

θρώπινης διάνοιας². Οι απαντήσεις που δίνει στα διάφορα προβλήματα είναι καθαρές και σύμφωνες με τη λογική παραδοχή.

Έχει μέσα της η ελληνική φιλοσοφία αυτοτέλεια, χωρίς μ' αυτό ν' απορρίπτει άλλες αξίες. Έχει πρακτικό αντίκρουσμα γιατί έρχεται σ' άμεση σχέση με τα προβλήματα του ανθρώπου. Είναι τέλος θεμελιωμένη λογικά στην εσωτερική της ελευθερία, που αποσκοπεί στη ρύθμιση της ζωής. Δεν παρέμεινε τέλος κτήμα των λίγων, αλλά κατάκτησε τα πλήθη γιατί βλάστησε μέσα από το πνεύμα του λαού κι έγινε αναπόσπαστο τμήμα του ελληνικού πολιτισμού με υπερχρονική σημασία³.

Όλα αυτά ο μαθητής πρέπει να τα συλλάβει όσο γίνεται περισσότερο γιατί τότε μόνο θα κατανοήσει την αξία του μαθήματος⁴.

Για να πραγματοποιηθεί όμως αυτό χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή απ' εκείνους που θα κληθούν να διδάξουν το μάθημα.

Πολλές φορές πρέπει να ομολογηθεί, ότι το μάθημα προσφέρεται ξερά, κι ίσως με κάποιον ιστορισμό, έτσι ώστε ο μαθητής να βλέπει το μάθημα άχρηστο, ακαταλαβίστικο, μπερδεμένο. Οποσδήποτε κάτι φταίει γι αυτό. Χωρίς ν' αποτελούν «ρετσέτες» αυτά που θ' ακολουθήσουν, δίνει στη συνέχεια μερικά στοιχεία για την αξιοποίηση του νέου βιβλίου, που αποτελούν προσωπικές μου απόψεις. Πριν προχωρήσω όμως είναι ανάγκη να υπογραμμιστεί η τεράστια κατά τη γνώμη μου προσπάθεια του συγγραφέα να συμπυκνώσει χωρίς να συρρικνώσει τέτοιο και τόσο υλικό μέσα σ' ελάχιστο χώρο σελίδων. Γιατί πρέπει εξ αρχής να ομολογηθεί ότι, παρά τις ορισμένες προσωπικές μου επιφυλάξεις σε μερικά σημεία της συγγραφής⁵, γενικά η προσπάθεια του συγγραφέα είναι θετική.

Δημιουργείται όμως ένα μεγάλο διδακτικό πρόβλημα για τον καθηγητή που θα διδάξει. Όλο αυτό το υλικό πρέπει να δοθεί στο περιορισμένο όριο των 35-36 διδακτικών ωρών που έχουμε στη διάθεσή μας όλο το χρόνο (1 ώρα στο Α' 4/μηνο και 2 ώρες στο β' 4/μηνο την εβδομάδα). Για τούτο στο Πρώτο μέρος του βιβλίου, στην Αρχαία Ελληνική Φιλοσοφία, δεν μπορούμε ν' αφιερώσουμε περισσότερα από 12 το πολύ μαθήματα.

Μ' αυτά τα δεδομένα ακολουθούν οι πιο κάτω σκέψεις μου πάνω σ' ένα σχέδιο διδακτικής αξιοποίησης του νέου βιβλίου στο Πρώτο του Μέρους.

Και πρώτα απ' όλα μερικά Γενικά στοιχεία.

1. Ο καθηγητής που θ' αναλάβει να διδάξει το μάθημα είναι ανάγκη να έχει ο ίδιος φιλοσοφικά ενδιαφέροντα, να εκφράζει στους μαθητές του και τον προσωπικό του φιλοσοφικό προβληματισμό και κατά το δυνατό να συμμετέχει έντονα στη στοχαστική διαπραγμάτευση των θεμάτων. Θα ήταν αποτυχία προδικασμένη για το μάθημα, να το αναλάβει κάποιος να το διδάξει έτσι απλά για να «κλείσει» με 1 ή 2 ώρες το διδακτικό του ωράριο.

2. Ο καθηγητής να επιλέξει τα θέματα με τα αμεσότερα ενδιαφέροντα και να επιμείνει περισσότερο σ' αυτά.

3. Να αξιοποιηθούν τα κείμενα που υπάρχουν, κατα την κρίση του καθηγητή, και να δίνονται ή εκ των προτέρων στους μαθητές (ανάθεση εργασιών) ή ν' αποτελούν στοιχείο που θα επιστεγάζει το μάθημα.

4. Η επισήμανση των κύριων στοιχείων θ' αποτελεί έναν από τους στόχους του μαθήματος και για τούτο είναι καλό αυτά ν' αναγράφονται στον πίνακα.

5. Το μάθημα να έχει κύρια διαλογικό χαρακτήρα και κριτική διάθεση.

6. Για να υπάρχει ενεργητική συμμετοχή των μαθητών κρίνεται χρήσιμο να έχουν ανοιχτά τα βιβλία κατά τη διεξαγωγή του μαθήματος.

7. Τέλος ο καθηγητής πρέπει να έχει υπόψη του ένα ευρύ βιβλιογραφικό φάσμα και να ενημερώνεται διαρκώς⁶.

Ύστερα απ' αυτά *ειδικότερα προτείνουμε*: Διαιρούμε την ύλη του Πρώτου μέρους σε 12 ενότητες ως εξής:

1η Διδ. Ενότητα. Γενικό πλάνο-διάγραμμα της Αρχ. Ελληνικής Φιλοσοφίας, σύμφωνα με τα παραδεκτά εξελικτικά χρονικά πλαίσια. Είναι γνωστό πως η Αρχ. Ελλ. Φιλοσοφία εκτείνεται σε μια χιλιετία περίπου (5^{ος} π.Χ. - 4^{ος} μ.Χ. αι.) και χαρακτηρίζεται από την προσπάθειά της να ερμηνεύσει το επιστητό. Συγκεκριμένα, τρία είναι τα μεγάλα κεφάλαια των ενδιαφερόντων της: α) Η ερμηνεία του κόσμου που περιβάλλει τον άνθρωπο, η αναζήτηση της πρώτης αρχής αυτού του κόσμου και η ανάλυση των στοιχείων του.

β) Η ερμηνεία του ανθρώπου στη βαθύτερη ουσία και σύνθεσή του, η ανακάλυψη του πραγματικού νοήματος της ζωής και η σχέση του ανθρώπου με τον κόσμο που τον περιβάλλει.

γ) Η ερμηνεία της ανθρώπινης πράξης και οι προεκτάσεις της ως μεταφυσικές ανησυχίες του ανθρώπου.

Έτσι τριπλή καταφαίνεται η προσπάθεια των αρχαίων Ελλήνων στο φιλοσοφικό τους προβληματισμό.

Α' Οντολογική - Κοσμολογική (6ος-5ος αι. π.Χ.) (Ίωνες - Πυθαγόρειοι - Ελεάτες - Συνδυαστικοί - Ατομικοί).

Β' Ανθρωποκεντρική - Σωκρατική (5ος-4ος αι. π.Χ.) (Σοφιστές, Σωκράτης, Πλάτωνας, Αριστοτέλης).

Γ' Πραξιολογική - Μεταφυσική (3ος π.Χ.-3ος μ.Χ. αι.) (Στωϊκοί - Επικούρειοι - Σκεπτικοί - Νεοπλατωνικοί).

Αυτό το πλάνο πρέπει να δοθεί στους μαθητές στο πρώτο μάθημα γιατί έτσι θα πάρουν μια γενική ιδέα και θα σχηματίσουν μια πρώτη γνώμη για την Ελλην. Φιλοσοφία. Θα δουν την εξελικτική της πορεία στο σύνολό της (σχετικά βέβαια) για να την παρακολουθήσουν στην επί μέρους έκφρασή της.

2η Διδακτική Ενότητα: Ίωνες Φιλόσοφοι (Θαλής - Αναξίμανδρος - Αναξίμενης - Ηράκλειτος).

Ύστερα από μια σύντομη γενική εισαγωγή για την κοσμολογική περίοδο για να καταδειχτεί πως με καθαρή διανοητική έκφραση η αρχ. Ελλην. Φιλοσοφία πραγμάτωσε τη μετάβαση από το μύθο στο λόγο, δίνουμε κατ' αντιστοιχία τις απόψεις των 4 μεγάλων Ίωνων. (Οι μαθητές γνωρίζουν πολλά στοιχεία από τη σκέψη τους γιατί τα έχουν διδαχτεί σ' άλλα συναφή μαθήματα. Έτσι πολλά στοιχεία μας τα δίνουν τα ίδια τα παιδιά). Για τον Ηράκλειτο εκμεταλλευόμαστε το απόσπασμα από το έργο του «Περί φύσεως». Χρειάζεται μια δεξιοτεχνία κατά την ανάλυση του επί μέρους κεφαλαίου «Μυθολογική διατύπωση της κοσμογονίας» (σ. 18), γιατί υπάρχει περίπτωση να παρανοηθεί από τους μαθητές ο ρόλος του μύθου που τελικά δεν είναι αρνητικός. Ο μύθος, κι εδώ είναι το σημαντικό και το σπουδαίο, πρώτος έκανε τις διακρίσεις των εννοιών, κι ο λόγος βρήκε ένα έτοιμο σχεδόν υλικό για να δώσει

πλέον την ερμηνεία του. Αυτό βέβαια το σημείο θέλει συζήτηση και καλό είναι ο διδάσκων να μην είναι δογματικός σ' αυτό.

3η Διδακτική Ενότητα: Πυθαγόρειοι - Ελεάτες - Συνδυαστικοί.

Χρειάζεται εδώ να τονιστεί το διαλεκτικό σχήμα της φιλοσοφίας που παίρνει μορφή αντεπανάστασης στον πρώτο λόγο των Ιώνων. Επιστροφή στο μύθο έχουμε εδώ; Μήπως από τις υπερβολές των Φυσικρατών Ιώνων, υπάρχει εδώ μια συντηρητικότερη άποψη στην απολυτότητα των πρώτων; Κατά τον Εμπεδοκλή «τίποτα δεν γίνεται από το μη Είναι, και τίποτα δεν καταλήγει στο μη Είναι».

Στο σημείο αυτό έχουμε πάλι την ευκαιρία για διαλογική συζήτηση με τους μαθητές για να καταδειχτεί το πόσο ελεύθερος υπήρξε από τα «γενοφάσκια» του ο ελληνικός στοχασμός. Δεν υπάρχει ίχνος επιβολής απόψεων και τυφλής υποταγής. Έχουμε λόγο-αντίλογο. Αυτό πρέπει ο μαθητής να το αντιληφθεί με κάθε τρόπο σε συσχετισμό με σύγχρονες απόψεις για επιβαλλόμενες κοσμοαντιλήψεις. Με τον τρόπο αυτό θα του κινηθεί το ενδιαφέρον για τα φιλοσοφικά προβλήματα.

Η προσπάθεια των Συνδυαστικών με τον Εμπεδοκλή και τον Αναξαγόρα είναι να δοθεί στο μάθημα ως έκφραση του συγκερασμού, αλλά και του μέτρου —ιδέα και σύλληψη ελληνική— που ο Αριστοτέλης αργότερα θα την ισχυροποιήσει.

Στην ενότητα αυτή κάποιος λόγος πρέπει να γίνει και για τον Κολοφώνιο Ξενοκράτη, που απορρίπτοντας κάθε ανθρωπομορφισμό του θείου, δέχεται την ενότητα των όντων και που, όπως σημείωσα παρά πάνω, δεν ξέρω για ποιό λόγο τελικά αποκλείστηκε από το σχολικό βιβλίο.

4η Διδακτική Ενότητα. Ατομικοί φιλόσοφοι. Εδώ να τονιστεί ο αντίλογος των Ατομικών στους Ελεάτες στο πεδίο της Φυσικής. Από την πλευρά του ο καθηγητής να δώσει τα στοιχεία εκείνα που αποδεικνύουν τη σπουδαιότητα της φιλοσοφίας τους, που αποτελεί τη βάση της σύγχρονης φυσικής επιστήμης. Ιδιαίτερα να εξαρθεί η προσφορά του Δημόκριτου στη διατύπωση φυσικών απόψεων και ηθικής συμπεριφοράς. Το σχολικό βιβλίο δίνει πολλά στοιχεία γι αυτό. Ιδιαίτερα να προβληθεί η ειδική παράγραφος που αναφέρεται στις απόψεις του Δημόκριτου για τη Βιολογία και τη Γνωσιολογία. Στο πρώτο θέμα οι μαθητές έχουν προσλαμβάνουσες παραστάσεις από το αντίστοιχο μάθημα.

5η Διδακτική Ενότητα: Ανθρωποκεντρική Περίοδος — Σοφιστές.

Ως εισαγωγή στο μάθημα να υπογραμμιστεί η σπουδαιότητα της περιόδου αυτής για τη φιλοσοφική σκέψη και να τονιστεί περισσότερο ο θετικός ρόλος που έπαιξαν στο σημείο αυτό οι Σοφιστές. Να καταδειχτεί η καινοτομία των ιδεών τους και οι απόψεις τους για την αστική κοινωνία που δημιουργήθηκε στην Ελλάδα μετά τους Περσικούς πολέμους. Συνήθως οι μαθητές έχουν συγκεχυμένη ιδέα για τους Σοφιστές και εν πάσει περιπτώσει έχουν υπόψη τους μόνο την αρνητική τους όψη⁷. Τα κείμενα «Γοργίας: περί του μη όντος» και «Αντιφώντα: Αλήθεια» που υπάρχουν στο σχολικό βιβλίο, μπορούν ν' αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης από τους μαθητές που πάνω τους να στηριχτούν στοιχεία για την ανάπτυξη του μαθήματος ή να σχολιαστούν στο μάθημα για καλύτερη εμπέδωση της ύλης που προσφέρθηκε.

6η Διδακτική Ενότητα: Σωκράτης. Επειδή τα σχετικά με τη φιλοσοφική του σκέψη βρίσκονται κυρίως στη διδασκαλία του Πλάτωνα και επειδή πολλά στοιχεία των ιδεών του έγιναν γνωστά στους μαθητές στην Γ' Γυμνασίου με τα «Φιλοσοφικά κεί-

μενα» που διδάχτηκαν, προτείνω κατ' αρχήν να γίνει συγκερασμός των απόψεών του με τη διδασκαλία του Πλάτωνα, όπως παρουσιάζεται αυτή στα πρώιμα έργα του τελευταίου.

Αναφορικά με το περιεχόμενο της διδασκαλίας του Σωκράτη, να τονιστεί η ιδιαιτερότητά της για τον άνθρωπο. Εδώ καλό είναι να δοθούν και αποσπάσματα από τις σχετικές πληροφορίες που δίνει ο Ξενοφώντας για το Σωκράτη. (π.χ. «Αυτός δε, (ο Σωκράτης), περί των ανθρωπείων αεί διελέγετο, σκοπών τι ευσεβές, τι ασεβές, τι δίκαιον, τι άδικον, τι πόλις, τι πολιτικός...»)⁸.

Έτσι καταδεικνύεται περισσότερο το ανθρωποκεντρικό περιεχόμενο της διδασκαλίας του. Ίσως αυτή η περικοπή από τα Απομνημονεύματα του Ξενοφώντα ν' αποτελέσει και αφορμή για μια πρώτη προσέγγιση με τη σωκρατική διδασκαλία.

Επίσης στη διδακτική αυτή ενότητα θα πρέπει να τονιστεί η σημαντική διαφοροποίηση του Σωκράτη από τους Σοφιστές πάνω στο θέμα της αντικειμενικής αλήθειας.

7η Διδακτική Ενότητα: Πλάτωνας. Επειδή, παρόλες τις διϊστάμενες απόψεις, ο Πλάτωνας αποτελεί το μεγάλο κεφάλαιο της Αρχαίας Ελληνικής Φιλοσοφίας, θα πρέπει να κατανοηθεί από τους μαθητές η τεράστια προσφορά του στη διαμόρφωση του φιλοσοφικού στοχασμού. Έτσι, αφού υπομνησθούν τα κύρια σημεία της ζωής του (πολλά στοιχεία κι εδώ είναι γνωστά από τα Φιλοσοφ. Κείμενα της Γ' Γυμνασίου), και αναφερθούν τά έργα του, να γίνει μια αντιπαραβολή της διδασκαλίας του με τη διδασκαλία του Σωκράτη, κυρίως πάνω στο εννοιολογικό περιεχόμενο της αρετής. Εκεί θα καταδειχτεί περισσότερο η θεωρητική σκέψη του Πλάτωνα⁹.

Επειδή επίσης πολλές φορές στην αντίληψη των μαθητών οι απόψεις του Πλάτωνα ταυτίζονται με τις απόψεις του Σωκράτη, να υπογραμμιστεί η ανεξαρτοποίηση της Πλατωνικής σκέψης από τη Σωκρατική. Σ' αυτό θα συμβάλλει αποτελεσματικά η κατάλληλη ανάπτυξη των πλατωνικών θεωριών α) για τις ιδέες, β) για την ψυχή, γ) για την κοινωνία και την πολιτεία.

8η Διδακτική Ενότητα: Αριστοτέλης α'. Για το μεγάλο αγνοημένο της Φιλοσοφίας, που γι αυτόν το μόνο σχεδόν που ξέρει ο μαθητής είναι πως ήταν δάσκαλος του Μεγαλέξαντρου, το νέο σχολικό βιβλίο δίνει αρκετά και ουσιαστικά στοιχεία. Για τούτο προτείνω να δοθεί η φιλοσοφία του Σταγειρίτη σε δυό μαθήματα.

Στο πρώτο, ο διδάσκων να συμπεριλάβει πληροφοριακά στοιχεία για τη ζωή και το έργο του και να υπογραμμίσει το γεγονός ότι ο Αριστοτέλης ξεκίνησε από τις πλατωνικές θέσεις για να προβεί τελικά στην κριτική τους θεώρηση. Επί πλέον στο μάθημα αυτό ν' αναλυθεί η θεωρία του για τη γνώση που αποτελεί κριτική αντιμετώπιση της αντίστοιχης πλατωνικής. Το κείμενο που περιέχεται στο σχολικό βιβλίο και που είναι απόσπασμα από το έργο του «μετά τα Φυσικά» μπορεί ν' αποτελέσει εξαιρετικό σημείο εκκίνησης για την ανάλυση της γνωσιολογίας του Αριστοτέλη.

9η Διδακτική ενότητα: Αριστοτέλης β'. Στο δεύτερο αυτό μάθημα για τον Αριστοτέλη ν' αναλυθεί με τη σειρά η φυσική θεωρία του, η ηθική του διδασκαλία, η κοινωνική και η πολιτική του θέση. Καλό είναι επίσης να εξηγηθούν μερικοί Αριστοτελικοί όροι που είναι πλέον καταξιωμένες έννοιες στη φιλοσοφία. όπως οι όροι: «Έντελέχεια», «ενέργεια», «μεσότητα», «αιτία» κ.α. Να προσεχτεί ιδιαίτερα το κεφάλαιο του σχολικού βιβλίου «Υπεροχή της πράξης απέναντι στη γνώση» (σ. 44), για-

τί εδώ αναλύεται το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της φιλοσοφίας του Αριστοτέλη, ο πραγματισμός, που εκφράζεται στην ενεργοποίηση του ανθρώπου, στη μετά λόγου ενέργεια που αντιπαρατίθεται στις θεωρητικές απόψεις του Πλάτωνα για τις ιδέες και για την ψυχή.

Για να ενισχύσει τις απόψεις αυτές ο καθηγητής καλό είναι ν' αναφερθεί και σ' άλλα αριστοτελικά κείμενα π.χ. στα «Ηθικά Νικομάχεια» και στον περίφημο ύμνο της Αρετής «Αρετά πολύμοχθε γένει βροτείω, θήραμα κάλλιστον βίω...».

10η Διδακτική Ενότητα: Στωϊκοί. Στην ενότητα αυτή να διδαχτεί η φιλοσοφία των Στωϊκών που να εξηγηθεί ως κίνημα που προέρχεται από τη νέα σύνθεση της κοινωνίας. Να συνδεθεί ιστορικά με τη διεύρυνση του ελληνικού κόσμου που αφήνει πια τα στενά όρια της πόλης-κράτους και επεκτείνεται σ' άλλους λαούς με διαφορετική κοσμοαντίληψη. Να δοθεί αρχικά στους μαθητές το σχήμα της εξελικτικής πορείας του Στωϊκισμού με τους κύριους εκπροσώπους του (Αρχαία - Μέση - Νεότερη Στοά). Να γίνει περισσότερο συγκεκριμένος ο σκοπός που εξυπηρετεί η νέα φιλοσοφία και που είναι διπλός:

- α) ο πραξιολογικός προβληματισμός
- β) η μεταφυσική ανησυχία του ανθρώπου.

Είναι ανάγκη να τονιστεί εξίσου τόσο ο πραξιολογικός χαρακτήρας που φέρνει μέσα της η Στοά, όσο και ο θεολογικός προβληματισμός των πρώτων Στωϊκών. Στις «αποδείξεις» του Χρύσιππου καλό είναι να μην επιμείνουμε μια κι αποτελούν στοιχεία ανάλυσης στο ιδιαίτερο κεφάλαιο της Λογικής που θα ακολουθήσει.

11η Διδακτική Ενότητα: Επικούρειοι - Σκεπτικοί. Στην ενότητα αυτή θα πρέπει ο διδάσκων να εκμεταλλευτεί κύρια το υλικό του βιβλίου και συγκεκριμένα: Για την Επικούρεια φιλοσοφία να τονιστεί η διαφοροποίησή της από το Στωϊκισμό. Ο Επίκουρος στάθηκε για τους Στωϊκούς, ό,τι περίπου ο Αριστοτέλης για τον Πλάτωνα. Έτσι καλό είναι να δοθεί συγκριτικά η διδασκαλία του Επικούρου για τη γνώση, τη φύση και την ηθική (γαλήνη - φιλία - θάνατος) μ' εκείνη των Στωϊκών¹⁰. Να διαβαστεί οπωσδήποτε το ωραιότατο απόσπασμα του Επικούρου από το έργο του «Προς Μενοικέα», που υπάρχει στο σχολικό βιβλίο και κατάλληλα να σχολιαστεί. Οι απόψεις του Επικούρου αγγίζουν «καυτά» θέματα και για το σύγχρονο άνθρωπο. Έτσι ο νέος θα δει πραγματικά τη φιλοσοφία ν' ασχολείται με θέματα της καθημερινής πράξης.

Το κεφάλαιο που αναφέρεται στους Σκεπτικούς φιλοσόφους μπορεί, κατά τη γνώμη μου, να διαβαστεί κι ανάλογα να σχολιαστεί, δεδομένου μάλιστα ότι στο κεφάλαιο της Γνωσιολογίας που εξετάζεται η αντικειμενική πραγματικότητα, γίνεται ευρύτερη παρουσίαση της Σκεπτικής Σχολής. (βλ. σ. 153 του σχολικού βιβλίου).

12η Διδακτική Ενότητα: Νεοπλατωνικοί. Επειδή ο Νεοπλατωνισμός είναι το τελευταίο μεγάλο φιλοσοφικό ρεύμα που αποτελεί τη γέφυρα για το πέρασμα από τον αρχαίο κόσμο στο χριστιανικό - μεσαιωνικό, είναι ανάγκη ιδιαίτερα να εξαρθεί η σημασία του. Μέσα στα πλαίσια μιας διδακτικής ενότητας θα πρέπει να δοθεί όσο το δυνατό πληρέστερα η εικόνα του μεγάλου αυτού φιλοσοφικού συστήματος. Ιδιαίτερα θα πρέπει να εξαρθεί η προσωπικότητα του Πλωτίνου και να καταφανεί περισσότερο το συγκριτιστικό στοιχείο που φέρνει μέσα της η νεοπλατωνική σκέψη¹¹.

Στο σχολικό βιβλίο διατυπώνεται η αντίληψη πως έγινε ο νεοπλατωνισμός η αιτία και η αφορμή για να σταματήσει αργότερα στους μεσαιωνικούς χρόνους η αυτοτέλεια της φιλοσοφικής φωνής. Αυτή η άποψη θέλει βέβαια διερεύνηση γιατί έτσι όπως παρουσιάζεται είναι κάπως δογματική. Κάθε φιλοσοφικό σύστημα φέρνει μέσα του το πνεύμα της εποχής του. Υποστηρίζεται στο σχ. βιβλίο ότι ο νεοπλατωνισμός επέδρασε στο χριστιανισμό. Μήπως όμως και ο νεοπλατωνισμός επηρεάστηκε ως ένα σημείο από το Χριστιανισμό μια κι η τελική του διαμόρφωση συντελέστηκε με τον Πλωτίνο στα τέλη του Γ' μ.Χ. αιώνα;

Καλό είναι επίσης να δοθεί στους μαθητές πληρέστερη εικόνα των εξελικτικών σταδίων του Νεοπλατωνισμού και να τονιστεί η καθολικότητα του συστήματος αυτού. (Αλεξάνδρεια: Αμμώνιος Σακκάς, Ρώμη: Πλωτίνος - Πορφύριος, Ανατολή: Πρόκλος - Ιάμβλιχος - Λιβάνιος).

Τέλος ανάγκη κι εδώ να χρησιμοποιηθούν τα σχετικά με το νεοπλατωνισμό κείμενα.

* * *

Τελειώνοντας επιθυμώ να τονίσω ότι με τη μεθόδευση αυτή έτσι όπως υποδείχτηκε, πετυχαίνουμε να δώσουμε στους μαθητές μας έστω μια σύντομη αλλά πλήρη εικόνα των διαδικασιών μέσα από τις οποίες πέρασε η ελληνική φιλοσοφική σκέψη και που χάρη σ' αυτή στάθηκε ο αρχαίος Έλληνας ελεύθερος και αυτόνομος.

Αυτό είναι κάτι που πρέπει ο σύγχρονος μαθητής να το αντιληφθεί και νομίζω ότι στο σημείο αυτό αν διαγράφεται κάποιος παιδαγωγικός σκοπός στο μάθημα της Φιλοσοφίας, αυτός δεν μπορεί να είναι άλλος παρά το μήνυμα ότι και σήμερα ο άνθρωπος έχει ανάγκη απ' αυτή την εσωτερική ελευθερία που μονάχα το «φιλοσοφείν» του δίνει τη δυνατότητα να επιτύχει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Zeller-Nestle: Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας, μετφρ. Χ. Θεοδωρίδη σ. 3.
2. Βλ. και Φ.Κ. Βώρου: Από το Μύθο στο Λόγο «Νέα Παιδεία» τ. 31.
3. Βλ. και Σπ. Γ. Μοσχονά: Φιλοσοφικές Αρχές σ. 51-52.
4. Στο σημείο αυτό προτείνουμε το μάθημα της Φιλοσοφίας, να ισχυροποιηθεί περισσότερο με την εισαγωγή του και στην Γ' Γυμνασίου (μια και διδάσκονται στην τάξη αυτή από μετάφραση φιλοσοφικά κείμενα) αλλά και στην Α' Λυκείου σαν μια πρόγευση για τα μαθήματα της ψυχολογίας και της φιλοσοφίας που θα επακολουθήσουν στις επόμενες τάξεις.
5. Τέτοιες επιφυλάξεις διατυπώνω για τα εξής σημεία:
 - α. Υπάρχουν άστοχες, κατά τη γνώμη μου, αλλαγές στην ορολογία· π.χ. χρησιμοποιείται για τους Έλληνες φιλόσοφους ο όρος «Υλοζωϊστές» αντί του παραδεκτού και κατανοητού «Φυσικοί Φιλόσοφοι» ή «Έλληνες Φιλόσοφοι». Ο όρος «υλοζωϊστής» ενδεικτικός κατά το συγγραφέα, της μορφής της φιλοσοφίας των Ιώνων, δεν ανταποκρίνεται απόλυτα στο περιεχόμενο της σκέψης τους, κι απ' ό,τι γνωρίζω έχει πάψει από τα τέλη του περασμένου αιώνα να χρησιμοποιείται (Μπυφόν, Χαϊκελ κ.ά.)
Χρησιμοποιείται επίσης ο όρος «Εννοιολογική» περίοδος για να χαρακτηριστεί η περίοδος της Σωκρατικής σκέψης που είναι καταξιωμένη ως «ανθρωποκεντρική περίοδος» της φιλοσοφίας ή «Σωκρατική». Το ίδιο ισχύει και για την Τρίτη Μεγάλη περίοδο της Ελληνικής Φιλοσοφίας την «Ελληνιστική» ή «Μετασωκρατική» που ο συγγραφέας την χαρακτηρίζει «πραξιολογική». Αλλά δεν είναι μόνο πραξιολογική, είναι και θεολογική - μεταφυσική κ.ο.κ. (δες και Zeller-Nestle: Ιστορία της Ελλην. Φιλοσοφίας, σ. 265).
 - β. Στους Προσωκρατικούς Φιλοσοφους δεν συγκαταλέγεται από τον Συγγραφέα, ο Ξενοφάνης, που η παρουσία του θεωρείται σημαντική.

- γ. Ο Νεοπλατωνισμός παρουσιάζεται ως «πραξιολογική» φιλοσοφία, ενώ ίσα-ίσα έχει έντονο το στοιχείο της μεταφυσικής ανησυχίας.
6. Στο τέλος αυτής της εργασίας δίνουμε μία σχετική βιβλιογραφία.
 7. Ένα εξαιρετικό βοήθημα για τον διδάσκοντα είναι το βιβλίο που τελευταία κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Καρδαμίτσα «Η Αρχαία Σοφιστική» — Αθήνα, 1984. Είναι ένας τόμος με τις εισηγήσεις και ανακοινώσεις που έγιναν στο Α' Διεθνές Συμπόσιο Φιλοσοφίας που διοργάνωσε η Ελληνική Φιλοσοφική Εταιρεία στην Αθήνα το Σεπτέμβριο του 1982, και στο οποίο εξετάστηκαν όψεις του πνευματικού κινήματος της αρχαίας σοφιστικής.
 8. Ξενοφ. Απομνημονεύματα Α, 1, 16
 9. Κατά το Σωκράτη η αρετή ταυτίζεται με τη σοφία που εκδηλώνεται στην πράξη ως δικαιοσύνη - ανδρεία - σωφροσύνη και οσιότητα. Αντίθετα ο Πλάτωνας εξαίρει κατεξοχήν τη δικαιοσύνη ως υπέρτατη αρετή που επιμερίζεται στη σοφία (λογιστικό), σωφροσύνη (θυμοειδές), ανδρεία (βουλητικό). (Πρβλ. Ξενοφ. Απομνημον. Στ', 9, 4).
 10. Για την ανάπτυξη της φιλοσοφίας του Επίκουρου, πολύ θα βοηθήσει το βιβλίο του Χ. Θεοδωρίδη «Επίκουρος».
 11. Δες και Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου: «Πλάτων - Πλωτίνος - Ωριγένης». Αθήνα, 1959.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Φ. Άσμου, «Αριστοτέλης», Εκδ. «Κέδρος» 1978
2. Θ. Βεΐκου, Προσωκρατική φιλοσοφία - Αθήνα 1980
3. Θ. Βεΐκου, Φιλοσοφία της Ιστορίας
4. Κ. Βουδούρη, Εισαγωγή στη φιλοσοφία (Ιδιαίτερα σ. 32-53), Αθήνα, 1984
5. Κ. Βουδούρη, Προσωκρατική φιλοσοφία, Αθήνα 1982
6. Κ. Βουδούρη, Πλατωνική φιλοσοφία, Αθήνα 1984.
7. Φ.Κ. Βώρου, Σύντομη Ιστορία της Αρχ. Ελλ. Φιλοσοφίας (στο βιβλίο «Δοκίμια φιλοσοφίας» και σε χωριστή έκδοση).
8. Φ.Κ. Βώρου, Από το μύθο στο Λόγο («Νέα Παιδεία» τ. 31, 1984)
9. Κ. Γεωργούλη, Ιστορία της Ελλην. Φιλοσοφίας (2 τόμοι, καθαρεύουσα)
10. Ελληνική Φιλοσ. Εταιρεία: Η Αρχαία Σοφιστική, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1984
11. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Εισαγωγή στον Πλάτωνα, Αθήνα 1972
12. Ι.Ν. Θεοδωρακόπουλου, Πλάτων - Πλωτίνος - Ωριγένης, Αθήνα 1959
13. Χ. Θεοδωρίδη, Επίκουρος
14. Κελεσίδου-Γαλανού, Στοιχεία Φιλοσοφίας, εκδ. ΟΕΔΒ, 1976
15. Γ. Κορδάτου, Ιστορία της Ελλην. Φιλοσοφίας (με κοινωνική θεώρηση).
16. Σπ. Κυριαζόπουλου, Ηράκλειτος (έκδ. Υ.Π.ΕΠ., 1975).
17. Albin Lesky, Ιστορία Αρχ. Ελλην. Λογοτεχνίας (σ. 246-255, 308-318, 474-512, 703-802, 917-950, 1180-1197).
18. Σπ. Γ. Μοσχονά, Φιλοσοφικές Αρχές (Ιδιαίτερα: Γενική θεώρηση της Αρχαίας Ελλην. Φιλοσοφίας) σ. 49-80.
19. Β. Μπρακατσούλα. Ο Διαφωτισμός στην Αρχ. Αθήνα
20. Αγησ. Ντόκα, Λεξικό φιλοσοφικών όρων
21. Ελ. Παππά, Ο Πλάτωνας στην εποχή μας
22. Μ. Ρόζενταλ, Φιλοσοφικό Λεξικό
23. Zeller-Nestle, Ιστορία της Ελλην. Φιλοσοφίας, μτφρ. Χ. Θεοδωρίδη, Θεσσαλονίκη, 1942.